

בתים דוברי גרמנית

כמו מושבות רבות מימי התורכים היא משמשת היום כמרכז תיירות ובילוי, אבל הבתים שמאחורי בתי הקפה במושבה הגרמנית בירושלים עדיין מספרים סיפורים מן העבר

לאן נוסעים? המושבה הגרמנית בירושלים

מספרים בירושלים על אוליגרך רוסי זקן שהגיע לעיר במאה ה-19 כדי לרחרח אחר קרקעות טובות לחקלאות בהרים סביב לה. המוטיבציה שלו לפזר את הכסף דווקא אצלנו הייתה קשורה לנסיבות פוליטיות. באותם הימים החליטו התורכים לאפשר לנתינים עות'מאנים שאינם מוסלמים לרכוש קרקעות באימפריה. הזקן לא היה עות'מאני בשום אופן אבל קשריהם הטובים של הרוסים עם היוונים הגיעו אז לפריחה, הפטריארכיה היוונית האורתודוקסית הסתערה על כל טרש ירושלמי והאוליגרך דנן נרמז שהפטריארכיה תסייע בשמחה לעסקאות נדל"ן רוסיים מבורכות תמורת עמלה ראויה.

בתום פשפוש מעמיק במרחב הירושלמי מצא הרוסי אדמה פורה בעמק רפאים מדרום מערב לירושלים שהועמדה למכירה בידי יושבי הכפר הערבי בית צפאפה. אחרי לחיצות ידיים נרגשות, העברת מעטפות מצד לצד והשקת כוסיות קפה תורכי, העסקה נחתמה במזל ובברכה, אלא שמזלו של הזקן שלנו לא שפר עליו, הוא חלה פתאום ומת. האדמה

הירושלמית המופתעת מצאה את עצמה בידיה של יורשת אחת – בתו היחידה של הזקן, שהייתה אמורה להיות נערת זהב מפונקת במוסקבה, אלא שכאן מגיע הטוויסט בסיפור.

כבר בנערותה שמעה הבת על קהילה נוצרית חדשה בוורטמברג שבדרום גרמניה שמאסה בהתברגנות הפרוטסטנטית ובמה שנתפס בעיניה כהגבלת החיבור הטבעי והחופשי ליושב במרומים. החבר'ה קראו לזנוח את המוסדות הנוצרית ולהיפטר מהכמרים המיותרים ומאולמות התפילה המשעממים. במקום זה הם עודדו אידיאולוגיה הרואה בכל אדם מקדש טהור שביכולתו להתחבר לכוח העליון בכוחות עצמו ומכאן גם נולד שמה של הקהילה – הטמפלרים.

הגברת הצעירה עזבה את ארצה ומולדתה והצטרפה עם עוד כמה נערות חן רוסיים לטמפלרים ואף נישאה לאחד מהם, גרמני נאה ובעל אמצעים בשם מתיאוס פרנק. בשלב זה החלה התנועה הטמפלרית להתעניין בשיבה אל חיי הטבע והרוחניות הפשוטים בארץ הקודש על ידי הקמת מושבות חלוציות. משפחת פרנק נתפסה

לרעיון לגמרי ומיהרה להצטרף להכשרה ששיגרה אל המזרח התיכון את המשפחות הראשונות שהקימו את המושבה הגרמנית בחיפה. בהמשך הוקמה גם המושבה ביפו ומעט צפונה לה נולדה במזל טוב גם המושבה שרונה, אך לבם של הטמפלרים נישא כל אותה עת לירושלים, שהייתה חלומם הנשגב ביותר. מי שהפריע להגשמת חלום המושבה בירושלים היו התורכים שקלטו את הזמזום הגרמני הרוחש מתחת לאפם והחלו לחשוד שמדובר באיזון קונספירציה חתרנית. בשל כך הם פיקחו בשבע עיניים על הרכישות של הטמפלרים שנעשו על ידי בלדרים עות'מאנים מקומיים ובשום אופן לא אפשרו להם להתקרב אל ירושלים.

כאן נכנס לתמונה האוליגרך הרוסי המת שלנו שהותיר בידי בתו הטמפלרית חלקת אדמה נהדרת בשולי ירושלים. הוא

כמובן לא תיאר לעצמו שחזונו הכלכלי יהפוך עד מהרה ליתד גרמנית בעיר הקודש, אך משפחת פרנק בירכה את ההשגחה הפרטית שהביאה דווקא אותה לסייע בתקיעת יתד שכזאת. אחרי סידור העניינים וההתאמות הכספיות המתבקשות בין חברי הקהילה חולקה האדמה הירושלמית למגרשים בני 2-3 דונם לאורך רחובות ישרים ומסודרים. ממון הכרחי נוסף הושקע בחלוקת בקשישים נדיבים לפחה הירושלמי, לקרוביו ולקרובי קרוביו כדי להבטיח שאלה לא ינג'זו בתהליך רישום הקרקע ופיתוחה.

בית משפחת פרנק עמק רפאים 6

הבית הראשון שנבנה במושבה הירושלמית היה כמובן ביתה של משפחת פרנק, והוא נחנך ברוב עם ב-1873 על מגרש גדול

הטמפלרים התיישבו תחילה לאורך ערוץ נחל רפאים. בהמשך נטלה הדרך שעברה בערוץ והפכה לרחוב הראשי של המושבה הגרמנית - רחוב עמק רפאים
צילום: ד"ר אבישי טיינר, מתוך אתר פיקיוקי

בחצר הבית פתח מתיאוס פרנק טחנת קמח ראשונה מסוגה שפעלה על קיטור וסיפקה קמח לכל השכנים ולשאר רעבי ירושלים. הטחנה הטמפלרית המשוכללת הוציאה את הרוח מהמפרשים של טחנת הקמח של מונטיפיורי שנחנכה 15 שנה קודם לכן לא רחוק משם והפכה בן רגע למיושנת. עוד מוסד שנבנה בחצר הפרנקים היה בריכת שחייה שנועדה מלכתחילה לפינוק ילדי המשפחה, אך שימשה במשך שנים כמקום שבו למדו ילדי המושבה לשחות ולהרגיש קצת ים בירושלים. מהטחנה של פרנק לא נותר זכר אחרי שעברה למבנה גדול יותר ברחוב לוי' ג'ורג' לא הרחק משם, וגם ממנו לא נותר דבר. גם הבריכה ההיסטורית כבר הלכה לעולם שכול טוב אבל הבית זכה לשיפוץ, ואחרי שאכלס משפחות שונות הוא משמש כיום את המרכז על שם יורי שטרן המעניק סיוע ברפואה הוליסטית לחולי סרטן ולבני משפחותיהם.

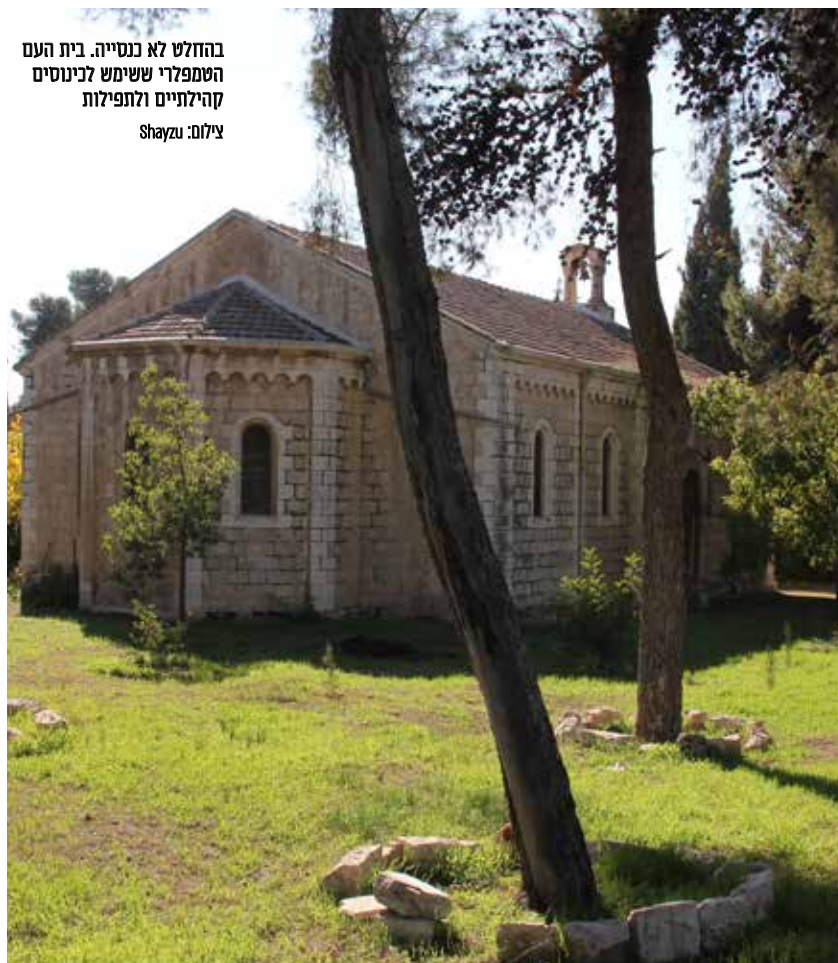
במיוחד של חמישה דונמים בראש עמק רפאים. הבית עוצב בסגנון גרמני טיפוסי של המאה ה-19, כלומר בתבנית סימטרית עם גמלון נאה בחזיתו, עיטור תפר שיניים בולט בפניות מלמעלה עד למטה, תריסי רפפה עשויים עץ וגג רעפים אדמדם. לכל זה נדחפו כמה אלמנטים מקומיים מתבקשים כמו האבן הירושלמית שהחליפה את העץ והלבנים האופייניים למולדת, פתחים מקומרים גדולים וחלון זוגי שהיה אז הרכיב האדריכלי הנפוץ ביותר בבנייה המקומית. על הפתח קבעו הפרנקים את שמו של הבית – Eben Ezer – שנועד להזכיר לכולם איך אֱלֹהִים פָּרַג וְעִזָּר להם כל כך, בהשראת הפסוק:

וַיִּקַּח שְׁמוּאֵל אֶבְרָהָם וַיִּשֶׁם בֵּין הַמִּצְפָּה וּבֵין הַשָּׁן וַיִּקְרָא אֶת שְׁמָהּ אֶבְרָהָם, וַיֹּאמֶר: עַד הֵנָּה עֲזָרְנוּ ה' (שמואל הקטן, ו' י"ב).

חלוצי המושבה. מתיאוס פרנק ואשתו במרכז התמונה המשפחתית עיבוד תמונה: תמר הידני

בהשראת שמואל הנביא. פתח ביתה של משפחת פרנק עם הכיתוב Eben Ezer – אבן העזר – על המשקוף צילום: Deror avi

בחצר של משפחת פרנק נבנתה בריכת שחייה שנועדה מלכתחילה לפינוק ילדי המשפחה, אך שימשה במשך שנים כמקום שבו למדו ילדי המושבה לשחות ולהרגיש קצת ים בירושלים

בהחלש לא כנסייה. בית העם
הטמפלרי ששימש לנינוסים
קהילתיים ולתפילות
צילום: Shayzu

המתחם הציבורי עמק רפאים 3

מול בית פרנק נבנה בשלבים הקומפלקס הציבורי שכלל בין היתר גם מתנ"ס שכוונתי רב תכליתי שנקרא 'בית העם'. המבנה שימש גם לתפילות ובראשו אף נקבע פעמון צנוע שנועד להזכיר לנדרמים שהגיע זמן קריאת שמע של יום ראשון, אך הטמפלרים הקפידו שלא לקרוא לו 'כנסייה' ואף לא מינו כומר שיעמוד בראשו, ברוח התנועה שמחקה מכל וכל את סממני הממסד הדתי.

ליד בית העם הוקם בית הספר אשר מוריו היו נבחרת ממוזלת במיוחד מן המושבות האחרות שזכתה להרביץ את תורתה בעיר הקודש. בפרוה המושבה בשנים הבאות ועם גדילתם של הילדים נחנך 'הליצאום החדש' ששימש כמבנה נוסף למוסד היוקרתי, ואף הוא ניפק ילדים גרמנים מסורקים ומחונכים לעילא. איכותו של בית הספר הגרמני בירושלים משכה אליו תלמידים מחוננים מכל קצווי העיר, ובספרי המחזור אפשר לזהות לא מעט פרצופים קצת פחות בלונדיניים של ערבים נוצרים מקומיים.

בית העם עבר גלגולים רבים שבהם - אהה האירוניה - גם שימש ככנסייה ארמנית. כיום נתון הבית בבעלות עיריית ירושלים המתקשה להחליט מה לעשות בו, וכרגע הוא סגור וממתין לעתידו הלוט בערפל. בתי הספר לעומת זאת זכו לעדנה שאין כמוה אחרי ששולבו ברוב פאר במתחם מלון אוריינט. הם עברו שיפוץ מקיף ומשמשים בימינו אלה אורחים אמידים במיוחד שרוצים ליהנות מחוויה טמפלרית אותנטית בהגשה יוקרתית.

בית תאודור זנדל עמק רפאים 9

בית אבן צנוע בהמשך רחוב עמק רפאים שימש כמעונו של תאודור זנדל, האדריכל

צילום: Deror avi

סמלה המסחרי של משפחת זנדל נדד אֶתה מגרמניה לירושלים. דלת הכניסה ואריה האבן שמעליה

מיפו לירושלים. תרומתו האדריכלית של תאודור זנדל בירושלים הייתה מהבולטות בסוף המאה ה־19 עיבוד תמונה: תמר הירדני

העצבניות ביותר. זנדל שלנו זנח אמנם את העיסוק המשפחתי אבל אהב מאוד את האריה הישנוני ולכן השכיב אותו לישון על פתח ביתו בירושלים. קיצר, כשאתם עוברים שם, נא לשמור על שקט, כן?

הטמפלרי רב המעש. הנ"ל היה אמנם בן המושבה היפואית, אך השתקע עם משפחתו בירושלים ב־1880 כדי לפקוח עין מקרוב על הפרויקטים הגדולים שבהם היה מעורב בעיר, כמו למשל בית החולים הגרמני ברחוב הנביאים, בית החולים שערי צדק ברחוב יפו ובית ספר למל של רשת החינוך היהודית הגרמנית. זנדל גם עמד בראש צוות מהנדסים שתכנן כמה מקטעים במסילת הרכבת מיפו לירושלים וזכה לעמוד בגאווה בטקס חנוכתה ב־1892.

מעל פתח בית זנדל ניצב גגון סמלי שמעליו מתנמנם לו בשלווה אריה אבן קטן. משפחת זנדל הענפה הפעילה בגרמניה במשך כמה דורות רשת בתי מרקחת והאריה המנומנם היה לסמלה המסחרי, שכן הוא ייצג את השלווה שנוסכות התרופות שלה גם בחיות

גוטלוב בויך'לה הבן הבין שיש ביקוש לקולטורה ולפעילות פנאי כיפית, ופתח את סינמה אוריינט שסיפק חוויה מפנקת של כסאות עץ נוקשים ומקרנה ידנית

קולנוע סמדר - לוי ג'ורג' 4

בחצר האחורית של בית ילדותו בנה גוטלוב בויך'לה הבן ב-1928 בית קולנוע משוכלל. לא, זה לא היה דבר רגיל במושבות הגרמניות. רוב בני הדור השני אכן השתמשו בחצר האחורית של אבא ואמא לצורכייהם, אבל בדרך כלל היה זה כדי לבנות את ביתם הפרטי ליד בית הדור הראשון. אלא שבויך'לה ג'וניור קלט את הפוטנציאל העסקי אחרי ששוחח עם חיילים בריטים משועממים והבין שיש ביקוש לקולטורה ולפעילות פנאי כיפית. הוא קיבל אישור יוצא דופן להקים את המבנה בסגנון סופר מודרני מלבני סיליקט, ופתח את סינמה אוריינט שסיפק חוויה מפנקת של כסאות עץ נוקשים

ומקרנה ידנית שלא עבדה תמיד באותו קצב עם המקרנה של התרגום. הקולנוע עבר גלגולים רבים ואף נקרא בשמות שונים עד שאחרי 1948, משעבר לידיים ישראליות, זכה לשם העברי הנאה סמדר. בימים אלה ממש חוגג המבנה את היותו בית הקולנוע הוותיק ביותר בארץ ישראל שפועל ברצף זה 95 שנה.

בית אימבורג - עמק רפאים 16

כריסטיאן ואנה אימבורג היו מראשוני הטמפלרים שהתיישבו בירושלים והם בנו בה את ביתם ב-1877. בנם הרמן גדל והפך לאדריכל פופולרי ונחשק שבנה מספר לא מבוטל מבתי הדור השני במושבה הירושלמית. ב-1946 הפך

המשך יבוא. מיום הקמתו של סינמה אוריינט עבר בית הקולנוע גלגולים רבים והוא פעיל עד היום. קולנוע סמדר צילום: פארוק

דרור אבא לין ז"ל מקבל תעודת
הוקרה מעמותת ויקימדיה ישראל על
תרומתו לוויקיפדיה בחגאות ה־19
לוויקיפדיה העברית, 2022

ארזתם לבר?

< המדור מוקדש הפעם לזכרו של דרור אבא לין ז"ל שרק מעטים יודעים על תרומתו העצומה לוויקיפדיה העברית. לין, עורך דין וטייל חובב, הצטרף לכותבי ויקיפדיה ב־2004 תחת הכינוי Deror avi, ומאז שבר שיא כשחיבר 8,752 ערכים המהווים כשלושה אחוזים מכל ערכי ויקיפדיה העברית. ב־2011 הוא הצליח להביא לישראל את 'ויקימניה' – הכנס השנתי הבינלאומי של ויקיפדיה. הכנס זכה להצלחה מסחררת והשתתפו בו כמעט אלף איש מכל העולם. לין העלה לוויקיפדיה למעלה מ־37 אלף תמונות, ורבות מהן הופיעו ב'סגולה', כמו בגיליון הנוכחי. את רוב התמונות צילם לין במסגרת המיזם 'אלף מלים' שיצר, שבו החברים טיילו יחד וצילמו תמונות חופשיות לשימוש הציבור. ב־2022 הוכרז דרור אבא לין כחתן פרס ויקיפדיה על תרומתו האדירה למיזם בישראל ובעולם. בשנים האחרונות הוא התמודד עם מחלה קשה, ובט"ו באייר תשפ"ג (6.5.2023) הלך לעולמו.

< אני זכיתי להכיר את דרור כשהזמין אותי ככותבת בוויקיפדיה להשתתף ב'אלף מלים' ולהדריך חלק מהסוירים. פגשתי אדם חם, רגיש ומבריק, מגויס למטרה ומונע מרצון לחלוק ולתת. פטירתו בגיל צעיר הכתה את כולנו בתדהמה ובצער. המושבה הגרמנית בירושלים הייתה המקום הראשון שבו טיילנו במסגרת 'אלף מלים' לפני 16 שנה. יהיה זכרו ברוך.

הבית למשכנה של חנה מנדל, ניצולת שואה שהתגוררה במושבה הגרמנית במשך שנים רבות. ב־1978 הזמינה מנדל טכנאי טלוויזיות שיסדר לה את האנטנה בעליית הגג, והוא גילה שם שקים מלאים במדי צבא נאצי וחומר תעמולה תואם. מנדל הנרעשת לא ידעה את נפשה לנוכח הגילוי שהרמן אימברגר היה אדריכל ד"ר ג'קיל ביום אבל קצין נאצי מיסטר הייד בלילה. העניין עורר סערה גדולה וקשיש בשם חביב כנען, ששירת בתקופת המנדט כשוטר, התראיין אז לעיתון הארץ וסיפר שהגרמנים במושבה הירושלמית לא הסתירו את חיבתם לרייך השלישי. הוא הוסיף ותיאר

האוליגרך הרוסי המת שלנו הותיר בידי בתו הטמפלרית חלקת אדמה נהדרת בשולי ירושלים, שהפכה עד מהרה ליתד גרמנית בעיר הקודש

סוד בעליית הגג. בית אימברגר
צילום: Gellerj

מודיעין שלום

■ איפה לאכול

לחם בשר

דוד רמז 4, התחנה הראשונה
כשר, בשרי, 02-6244808

קפית

עמק רפאים 36
כשר, חלבי, 02-5635284

בן עמי

עמק רפאים 38
כשר, חלבי, 02-6510070

■ עוד באזור

מתחם התחנה הראשונה

אוכל, תרבות, פנאי וספורט
כניסה חופשית, פעילויות בתשלום

מוזאון הטבע

שמואל מוהליבר 6
כניסה בתשלום, 02-5631116

מוזקת האריות

גן בלומפילד
כניסה חופשית

תמר הירדני מוסמכת החוג ללימודי ירושלים וארץ ישראל במכון שכטר, מורת דרך, מדריכה ביד יצחק בן צבי, חוקרת ירושלים וסופרת

רפאים", "הארץ", כ"ב באב תשל"ח, 25.8.1978, המוסף השבועי, עמ' 17).

בני המושבות הגרמניות בפלשתינה רוכזו בידי הבריטים בשני מוקדים, ובסיום המלחמה נאסר על רובם לשוב אל בתיהם לנוכח זוועות השואה. רבים מהטמפלרים הוגלו לאוסטרליה ומיעוטם חזרו לגרמניה אחרי שלושה דורות של חלום ארץ ישראל. בתי הטמפלרים בירושלים, כמו גם במושבות האחרות, הפכו עם השנים לנכסי מדינת ישראל, והשלווה הפסטורלית השורה עליהם אינה מסגירה דבר מהדרמה הגדולה ההיא. □

איך הסתיים הסיפור בבית משפחת אימברגר ב"ט באלול תרצ"ט (3.9.1939):

נכנסנו לטרקלין ועיניי נתקלו בדיוקנו של היטלר שאותו ראיתי במשך שנתיים מבעד לחלון. ניגשתי לתמונה, הורדתי אותה מן הוו והשלכתי בכוח על הרצפה. שברי הזכוכית התפזרו על פני כל החדר. השוטרים הבריטים חייכו. לפתע שמענו קול רועד מזהם: "כיצד תעז?". הרמן אימברגר עמד בדלת הטרקלין חיוור, רועד כולו ועיניו מתיזות רשפי זעם. "חלף הזמן שבו תתנוסס תמונת היטלר על קיר בית בירושלים", אמרתי. "עכשיו תבוא אתנו" ("רוחות בעמק